

Vidar Haslum

Bebyggelsenamnens dynamik. Handlingar från NORNA:s 47:e symposium i Lund 11–12 maj 2017. Red. av Kristina Neumüller & Elin Pihl (huvudred.), Sofie Laurine Albris & Jesper Hansen. (NORNA-rapporter 97.) Uppsala: NORNA-förlaget. 2019. 97 sider. ISBN 978-91-7276-099-8. https://www.isof.se/download/18.5f4f926d16bb6b5520d8d4/1562165273925/Bebyggelsenamnens%20dynamik_Norna%2097.pdf

NORNA:s 47:e symposium var ett samarrangemang mellan Institutet för språk och folkminnen och Nätverket för bebyggelsenamnsforskning. Genom temat bebyggelsenamnens dynamik ville arrangörerna rikta uppmärksamheten mot olika typer av förändringar i bebyggelsenamnskicket från äldsta tid till i dag och mot hur bebyggelsenamnen samspelar med andra typer av namn som naturnamn och ägonamn. I volymen, som endast finns i digital version, återges sju av symposiets bidrag. Av dessa rör sex rurala namn med tonvikt på förhistorisk tid och medeltid, medan ett behandlar namn i modern stadsmiljö.

Peder Dams artikel »Bebyggelseslag i det danske navnemateriale. Re-sultater og metoder fra en tværfaglig og kvantitativ undersøgelse af de danske bebyggelsesnavne» bygger på hans postdoc-avhandling »Bebyggelser och stedsnavnetyper» från 2015 (se recension av Per Vikstrand i *Namn och bygd* 104, 2016, s. 174 ff.). I denna analyseras samtliga själv-ständiga bebyggelser i Christian V:s matrikel, som redovisar antalet gårdar per enhet och antal tunnor hartkorn, dvs. jordens samlade bruksvärde. För Sønderjylland och Bornholm, som inte täcks av matrikeln, har uppgifter från Danmarks stedsnavne använts. I allt rör det sig om hela 14 411 bebyggelser, som punktdigitaliserats och analyserats utifrån språkliga, arkeologiska och bebyggelsehistoriska faktorer. Dam särskiljer fyra olika typer av bebyggelseanläggningar under sen vikingatid och tidig medeltid:

»klassiska» utflyttarbebyggelser inom en gårds/bys resursområde,

kolonisationsbebyggelser i tidigare obebodda eller glest bebyggda områden, omlokalisering, namnbyte samt samlokalisering av tidigare ensamgårdar till en gemensam by. Att ett namnbyte räknas som en typ av nyanläggning är svårförståeligt; sådana menar Dam dessutom vara i stort sett okända med undantag av nya herrgårdsnamn från renässansen och senare tid. Att en bebyggelse närmast regelmässigt omlokaliserades under järnåldern hävdades av flera arkeologer och bebyggelsehistoriker under 1980- och 1990-talet, då begreppet »den vandrende landsby» myntades. Dam hänvisar här till senare forskning som tyder på att bebyggelserna under järnåldern sannolikt flyttades endast inom ett kort avstånd och att de från ca år 600 i stort sett varit stabila. För samlokalisering menar Dam att det saknas säkra exempel. Av de olika scenarier som presenteras framstår alltså utflyttning inom resursområdet och nykolonisation som huvudtyperna. Primärt utifrån uppgifter i Danmarks stednavne har namnen åldersindelats i ett äldre skikt (*-lev, -løse, -hem, -sted, -ing/-inge, -ung/-unge*; varför de två sistnämnda räknas som två typer förstås ej) och ett yngre skikt (*-torp, -toft, -bøll/-bølle, -rød, -tved*). Ursprungliga naturnamn bildar en egen grupp. Den sammanlagda analysen visar att den äldre namngruppen relativt säkert kan dateras till järnåldern utifrån språkliga, geografiska, bebyggelsehistoriska och arkeologiska grunder. Ungefär hälften av bebyggelserna i den äldsta gruppen har blivit kyrkbyar jämfört med ungefär en av tio i den yngre, och de är också avsevärt större vad gäller andelen tunnor hartkorn. Bebyggelserna med namn inom den äldre gruppen har en hög koncentration av arkeologiska fynd inom en radie av 500 meter från bebyggelsekärnan men ganska få inom en radie av 500–1000 meter därifrån. Dessa bebyggelser bör alltså ha existerat redan under vikingatiden och ha varit geografiskt stabila kring den plats där de är kända från historisk tid. Bebyggelserna inom den yngre gruppen, har få eller inga järnåldersfynd nära bebyggelserna; den överlägset största namngruppen, *-torp*, dateras av Dam till 900–1200-talet. Bebyggelser med namn på *-rød* har ännu färre järnåldersfynd inom 500-metersradien; *-rød* var enligt Dam knappast en vanlig bebyggelsenamnstyp under vikingatiden. En fördel med denna grundliga studie är att den bygger på ett så stort material och att analysmetoderna, alla visserligen var för sig gamla och beprövade, är mångskiftande. Begreppet »den vandrende landsby» synes i med undersökningen kunna avföras. Denna uppfattning,

som på sin tid väckte mycket diskussion, innebar bl.a. att möjligheten att fastställa säkra etymologier utifrån topografin misstänkliggjordes.

Namnen på ursprungligt *-tved* i nordvästra Själland står i centrum för Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen i »Nordvestsjællands *-tved*-navne – og deres onomastiske og bebyggelsehistoriske karakteristika». Genom denna genomarbetade »case study» framkommer intressanta resultat om namngruppen, som också är företrädd i Norge, Sverige, Danelagen och Normandie. Namnleden anses allmänt sammanhånga med fvn. *þveita* 'hugga' och syfta på bebyggelser anlagda i förbindelse med skogsröjning. En jämförelse med namn på *-rød* 'röjning' ligger nära till hands. Dessa, som anses vara ungefär samtida är också företrädda i Sverige och Norge men inte i Danlagen och Normandie, vilket tyder på att de är något yngre än *tved*-namnen. 1688 fanns innanför Danmarks nuvarande gränser 133 *tved*-bebyggelser. Den största koncentrationen, 32 stycken, finns i nordvästra Själland, där vi också finner ett 10-tal *rød*-bebyggelser. Namnen undersöks med samma tvärvetenskapliga metoder som i Peder Dams ovan omtalade studie. Knappt hälften av namnens förleder är vegetationsbetecknande, antingen med syftning på den skog som röjdes eller på områdets vegetation efter röjningen; endast sex eller sju förleder innehåller ett personnamn eller personbeteckning. Bebyggelserna återfinns, liksom *rød*-bebyggelserna, i synnerhet i landskapets kuperade områden, främst i gränsområdet mot lägre liggande områden, och på sandjordar, detta i motsats till äldre bebyggelser med namn på *-lev*, *-løse*, *-sted* och *-by*, som är koncentrerade till bördigare lerjordar. Liksom *rød*-bebyggelserna är *tved*-bebyggelserna belägna i områden som kan visas ha varit skogbevuxna på 1500- och 1600-talen. Storleken på *tved*-bebyggelserna är mycket modest, och endast två av dem har blivit kyrkbyar. Jakobsen daterar namntypen till ca 900–1250. Jakobsen anser sig vidare inte kunna påvisa någon dialektal eller betydelsemässig skillnad mellan *-tved* och *-rød* utan snarare en kronologisk variation med delvis överlappande tidsperioder (*-tved* 900–1250, *-rød* 1000–1400). Att de båda namnelementen skulle ha existerat sida vid sida med ett i det närmaste identiskt betydelseinnehåll är väl dock inte särskilt sannolikt. Om den närmare innebörden av *tved* var levande under produktionstidens senare del kan väl också ifrågasättas – som appellativ är det inte känt i forndanskan i motsats till *ruth* 'röjning', som ligger bakom namnen på *-rød*.

Vidar Haslum beskriver i »Klassificering av yngre bostedsnavn. Geografiske, kronologiske og kontekstuelle variasjoner» bebyggelsenamn i Norge med tillkomst efter ca 1500. Inledningsvis diskuterar han termerna primära och sekundära bebyggelsenamn, dvs. namn tillkomna som bebyggelsenamn och sådana som är ursprungliga natur- eller ägonamn, en terminologi i Norge använd av bl.a. Ola Stemshaug i hans handbok *Namn i Noreg* och som är den förhärskande i Sverige. Haslum menar att denna indelning är förvirrande, eftersom termerna primär och sekundär normalt används om namnbildning, så att t.ex. *Oslofjorden* är sekundärt bildat till *Oslo*. I stället för primära och sekundära bebyggelsenamnen vill han införa begreppen *Egentlige bostedsnavn* samt *Terrengbeskrivende bostedsnavn* med underavdelningarna *naturbeskrivande* och *kulturbeskrivande*. Detta anser dock recensenten vara förvirrande. Ett bebyggelsenamn som *Midtås* är visserligen naturbeskrivande, men ju inte i egenskap av bebyggelsenamn utan som ursprungligt naturnamn. Bebyggelsenamn primärt tillkomna som namn på bebyggelser bör analyseras för sig och skiljas från sådana som är ursprungliga natur- eller ägonamn. Det skall dock erkännas att möjligheten finns att ett bebyggelsenamn som t.ex. *Mossen* kan ha tillkommit som primärt bebyggelsenamn utan att något bakomliggande naturnamn finns. Haslums klassifiering av yngre bebyggelsenamn har en »historisk basert bostedstypologisk» utgångspunkt. Därvid framträder också kronologiska skikt, där bestämda språkliga mönster framträder. Haslums modell uppstår sju olika grupper: 1. Yngre gårdspartsnavn (1500–1900), 2. Frie bruksnavn (ca 1600–1870), 3. Husmansplassnavn (1700–1900), 4. Lystgårdsnavn (strax före och något efter 1800), 6. Navn på bureisingsbruk (ca 1870–1940), 7. Villanavn og navn på tomtebruk (i huvudsak 1900-talet). Nr 4 Lystgårdsnavn, innefattande namn som *Charlottenlund*, *Frydensborg*, *Valentinlyst* och *Walhalla*, kunde med fördel slås samman med nr 7 Villanavn, som till stor del innefattar liknande namntyper, *Elsero*, *Sorgenfri*, *Valhall* m.fl. Som Haslum påpekar speglar yngre bebyggelsenamn sin samtid och har därigenom ett stort kultur- och mentalitetshistoriskt intresse.

Förändringar av och instabilitet hos svenska bebyggelsenamn från i huvudsak yngre tid står i fokus för Kristina Neumüller i »Beläggens dynamik. Namnbyten, namnkonkurrens och namnförvirring i Bråbo härad». Bråbo härad ligger i Östergötland och består i söder av slättbygd med gammal bebyggelse och i norr av skogsbygd med så gott som uteslutande

eftermedeltida bebyggelse. Neumüllers källmaterial utgörs av bl.a. jordeböcker, kyrkböcker och lantmäterikartor samt uppteckningar av uttalsformer. Klara exempel på medvetna namnbyten ger bl.a. de under 1600-talet tillkomna säterierna, då ett gammalt bynamn kunde »förfinas» genom en tillagd efterled, t.ex. *Himmelsta* > *Himmelstalund*. Ägaren kunde också visa sin status genom att låta hela eller delar av sitt släktnamn ingå i namnet, t.ex. *Näs* > *Björnsnäs*, *Tjuvestad* > *Björnviken* och *Knüllerstad* > *Krusenhov* efter släkten Crusenbjörn. I de två sistnämnda fallen undvek man också de icke önskvärda associationerna hos de gamla namnen. I samband med namnbyten uppstår ibland vad Neumüller kallar för namnkonkurrens, dvs. att två eller flera namn är i bruk samtidigt. För 1600-talsbebyggelsen Bogestad, som ligger i skogsbygden, dyker på 1820-talet ett konkurrerande namn, *Baggetorp*, upp (*Bogestad* eller *Baggetorp*). Detta har av källorna att döma dock inte varit det vanligast förekommande och det har heller inte överlevt; i en uppteckning från 1933 uppges det inte längre vara i bruk. Ett ursprungligt *Bassathorp* (till mansnamnet *Basse*, bildat till ett ord med betydelsen 'vildgalt') skrivs i jordeböckerna från 1530-talet *Bas(s)torp* o. likn. men 1715 *Båztorp* och från 1790 *Bådstop*, som också är den nuvarande officiella formen. Den förändrade formen kan bero på att man ville undvika associationer till ordet *basse* 'tölp; penis'; gården lydde under godset Björnsnäs. Den i dagligt tal brukade namnformen var dock ännu under 1920-talet *Basstorp*. Namnkonkurrensen kan också stegras till namnförvirring, i vissa fall för en oinitierad eftervärld kanske enbart skenbar. Ibland verkar förvirringen dock ha varit stor även för de samtida namnbrukarna. En ung bebyggelse i skogsbygden omtalas 1820 (mantalslängd) som *Swartgöhlskärret*, 1822 (lantmäterihandling) som *Södra Swart Gjöls Kärret*, 1836, 1840–56 *Svarttorp* (kyrkböcker), 1878 (jordebok) som *Södra Swartgölskärret kallas Svarttorp*, 1904 (lantmäterihandling) mestadels som *Svartgölskärret* (av lantmätaren) men också (av andra personer) *Svarttorp*, *Svartgölskärret kalladt Svarttorp* samt *Svartgölstorp*. En uppteckning från 1928 uppger att *Svarttorp* inte används i dagligt tal utan i stället *Svartgölen*, som även är namnet på en intilliggande göl. Till en del får väl dessa olika namnformer anses vara beroende av den källa i vilka de uppträder. Förhoppningsvis har dock de som bött på platsen inte varit i beråd om dess namn. Neumüllers bidrag ger en strukturerad bild av en

många gånger åtminstone till synes ostrukturerad namnverklighet, som väl de flesta namnforskare någon gång har funderat över.

Sentida urbana namn är temat för Line Sandst i »Onomastisk skalareduktion. Kunsten at skabe byer i byen alene ved sprog», där hon redogör för en del av sin ph.d.-avhandling *Urbane navne – storbyens sproglige dimension* (2016). Begreppet skalareduktion introducerades av Martin Zerlang i *Bylivets kunst* (2002) med syftning på att människan gärna vill göra en stor och oöverskådlig stad mer gripbar genom att avgränsa dess olika delar och med olika medel försöka skapa en stad i staden. Ett prototypiskt exempel därvidlag är Tivoli i Köpenhamn, som är omgivet av staket och därmed konkret signalerar ett innanför och ett utanför. Sandst visar med goda argument och exempel hur man utifrån denna modell kan identifiera olika delar av staden genom språket i form av gatunamn. Ett ortnamn beskriver ju ofta den plats det denoterar, så också äldre, spontant uppkomna gatunamn. I nutidens städer med officiell namngivning är verkligheten oftast en annan, nämligen den att gatunamnen ingår i ett system, s.k. gruppnamngivning. Det individuella gatunamnet denoterar visserligen en bestämd gata, men namnets språkliga innebörd är inte knuten direkt till själva gatan utan till en namngrupp med ett visst tema. Ett sådant kan på olika sätt knyta an till områdets topografi eller historia men ofta inte alls. Det sistnämnda är fallet med Det Mytologiske kvarter i Köpenhamn, ett område där gatorna alltsedan 1860-talet har namngivits efter nordiska gudar, t.ex. *Thorsgade* och *Nannasgade*, senare också mer allmänt efter nordisk mytologi och sagofigurer och den gamla danska kungasläkten, t.ex. *Sleipnersgade* och *Gormsgade*. Denna namngrupp har visserligen intet att göra med området i sig, men den speglar säkerligen tidens intresse för det fornnordiska och är således inte helt gripen ur luften. I Uppsala i Sverige infördes vid samma tid en rad kvartersnamn som *Balder*, *Nanna* och *Siv* inom ett nyanlagt område i staden. Uppfattningen om att den del av Köpenhamn det här gäller bildar en egen språklig stad i staden har vuxit fram gradvis. På initiativ av en lokal »byfornyelseprojektgrupp» försågs gatorna 2007 med informationsskyltar, som upplyser om de olika mytologiska gestalterna, och en idé om Det Mytologiske Kvarter uppstod. *Det Mytologiske Kvarter* är dock inte officiellt godkänt som namn av Vejnavnenævnet, som fastställer stadens gatunamn, ändock finns det med på skyltar uppsatta av kommunen. På detta sätt har alltså området givits en identitet och blivit en språklig stad

i staden genom gatunamnens tema, medan de enskilda namnens monoreferentiella funktion träder i bakgrunden. För att detta skall kunna fungera krävs att de enskilda gatunamnens tema kan genomskådas, att gatorna ligger intill varandra och att området fysiskt upplevs som någorlunda avgränsat. En sådan språklig stad i staden kan identifieras i många städer i Norden, men väl på plats i ett sådant område kan det dock kännas förvirrande och svårt att orientera sig utifrån gatunamnen, eftersom de saknar egen identitet.

Under symposiet hölls en workshop om namn på *-lev* och *-löv*. En redogörelse över vad som där framkom ges av Sofie Laurine Albris och Peder Dam under rubriken »Status og perpektiver på de danske *lev*-navne. Betragtninger fra workshoppen om de skandinaviske stednavne på *-lev/-löv*». Vi består en kunnig och nyttig sammanfattning av hittillsvarande forskning om namntypen, som efter 1970-talet inte har varit föremål för några omfattande studier. Att efterleden hänger samman med ett allmångermanskt verb motsvarande fornvästnordiskt *leiva* 'lämna' är allmänt erkänt, liksom att en mycket stor del av förlederna innehåller personnamn men också appellativer och adjektiv; ofta översätts efterleden med 'arvegods'. Mycket av diskussionen har gällt om de personnamnsförledda namnen skall tolkas aktivt eller passivt, dvs. om den person som åsyftas i förleden har överlämnat egendomen/lämnat den i arv (i tidigare forskning den vanligaste meningen) eller mottagit egendomen. För det sistnämnda alternativet talar bl.a., som Lena Peterson har visat, de sex förekomsterna av *Særslev* och *Sjørslev* i Danmark och *Särslöv* i Skåne, som kan innehålla en beteckning för 'sjökrigare', dvs. inte ett personnamn utan kanske ett slags ämbetstitel. Allmänt erkänt är också att namntypen kan dateras till ca 300–800 e.Kr., en tid som kännetecknas av stora förändringar vad gäller bebyggelsestruktur och landskapsutnyttjande. Albris och Dam menar att *-lev*-namnen med stor sannolikhet hänger samman med dessa stora samhällsförändringar. För fortsatta studier om namntypen behövs större tvärvetenskapliga undersökningar, bl.a. en diskussion av utvecklingen av egendomsrätt och jordfördelning under den aktuella perioden. Det är också av vikt att få en samlad överblick över arkeologiskt välundersökta områden kring *-lev*-bebyggelser.

I sitt bidrag »De skånska *-löv*-namnen» fäster Ola Svensson uppmärksamheten på namntypens distribution i landskapet med en koncentration kring Uppåkra i sydväst och Vä i nordost. Detta utbrednings-

mönster är enligt Svensson så speciellt, att han gärna vill se en bakomliggande orsak, nämligen en överregional manifestation av makt, status och kult. De arkeologiska lämningarna från Uppåkra visar att området varit ett viktigt regionalt maktcentrum med stora hallbyggnader, avancerat hantverk, exklusiv import och en stor kultbyggnad, som har existerat på samma plats från romersk järnålder in i vikingatiden. Förhållandena kring Væ (*væ* 'kultplats') är mindre väl kända, men en rad fakta tyder på forntida högstatus. Svensson menar att ett sätt att föra diskussionen vidare kan vara att relatera *lev*- och *löv*-namnen till den ekonomiska, agrarteknologiska och sociala påverkan och växelverkan som kan ha funnits vid järnålderns överregionala centralorter. Ett intressant förhållande är att det i centrum av det sydvästra *löv*-namnsklustret i Skåne finns anmärkningsvärt få *löv*-namn, däremot en hög andel bebyggelser med namn på *-torp*. Svensson frågar sig om *torp*-bebyggelserna runt Uppåkra representerar utbrytningar eller omorganisation av äldre bebyggelser i ett skede då de förhållanden som *lev*-bebyggelserna var sprungna ur hade blivit obsoleta.

Mats Wahlberg